

ՏՈՒԹ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԻՍ

Ա.

1918 Յունիս 19-ի Չորեքշաբթի առաւօտն էր, որ լուր տարածւեցաւ, թէ Հայաստանի նորակազմ Հասարակապետութեան կողմէ պատերազմութիւն մը Կ. Պոլիս էր եկած եւ իջեւանած Թոքատլեան մեծ պանդոկը, որպէս զի թուրք կառավարութեան հետ համաձայնութիւններ մը գոյացնէր:

Ամէն հայու սիրտ մեծ ուրախութեամբ, խինդ ու խանդով լցաւ, կուզէինք երթալ ողջունել այդ պատգամաւորութիւնը, որ Արարատի վեհ կողերուն շունչը հետ կը բերէր եւ զոր կը բաղկացէին՝ գլխաւորութեամբ Աւետիս Ահարոնեանի՝ Միքայէլ Պապաջանեան, Աղ. Խատիսեան, Կէնէրալ Կորկանեան, Տիգրան Միրզայեանց, Յակոբ Քոչարեան, Մ. Պունեաթեան, Թախթաճեան եւ զեռ ուրիշներ:

Այո՛, կուզէինք երթալ ողջունել այդ պատգամաւորութիւնը, որ Հայաստանի աղատագրութեան լրարբեր աղաւնին էր, բայց հնարաւորութիւն չկար, որովհետեւ թուրք կառավարութիւնը անմիջապէս Թոքատլեան պանդոկ ղրկած էր երկու հայ լրտես՝ Յարութիւն Մըկրտիչեան (յետոյ սպաննւած) եւ Արմաշական բարեժողիկ վարդապետ մը Համազասպ անուն (կարգաւոյժ եղած), որպէս զի դիտեն թէ՛ ո՞ր հայերը կուգան ու կերթան պատգամաւորներուն այցելութեան:

Ես՝ մանաւանդ կը փափաքէի տեսնալ Աւետիս Ահարոնեանը, զոր 1908-ին թուրք Սահմանադրութեան հռչակած տարին, զարմանած էի Բերայի մէջ եւ յետոյ՝ ողբացեալ Ս. Զաւարեանի յուղարկաւորութեան օրը տեսած էի զինքը:

Կար սակայն հայ-կաթոլիկ ազգասէր ու եռանդոտ վարդապետ մը, որ բարեկամ էր, Յովսէփ Վ. Սարուխանեան, եւ որ յաջողած էր գաղտնաբար երթալ տեսակցիլ պատերազմութեան անդամներուն հետ: Մէկ օր խնդրեցի այս վարդապետէն գնալ Ա. Ահարոնեանի մօտ եւ խնդրել իրմէ, որ գիշեր մը հաճէր ինձ մօտ գալ: Սարուխանեան

Յովսէփի վարդապ. կատարած էր յանձնարարութիւնս եւ տունս զաւրով իւր քարտը թողած էր, վրան մատիտով նշանակելով հետեւեալ տողերը,

«Մեծաշուք Տաք. Թորգոմեան: Մեր մարդիկը *) տեսայ.»

«ձեր ըսած անձը **) այս երկու օրերու մէջ երեկոյեան»

«Ժամ 9-ին ժամանակները խոստացաւ ձեզի գալ, ուստի»

«գլխամաք, վասն զի իրեն հետ տեսնեցայ: 1918 ՅՈՒՆԻՍ 25:»

Սպասելով վարդապետին բերած լուրին, եւ ահա 1918 յուն. 29-ի չարաթ երեկոյին ուշ ատեն, Բերայի մեծ պողոտային վրա կը հանդիպիմ Ա. Ահարոնեանի, կը համբուրէինք, եւ հետո զայն առնելով կերթանք տուն, ուր ժամերով կը խօսակցէինք, անվերջ կը տեսակցէինք. . . բայց կը թողու մեզ եւ գիշերւան մութին կը դառնայ Թորգոմեան:

Պատգամաւորութիւնը մնաց Կ. Պոլիս մինչեւ 1 նոյեմբեր 1918, յետոյ մեկնեցաւ Հայաստան:

Եւ այդ չորս եւ կէս ամսան մէջ չա՛տ ու չա՛տ անգամներ եւ ազատօրէն յարաբերութիւններ ունեցայ պատգամաւորութեան հետ եւ ունիմ այդ մասին օրագրութիւն մը: Առ այժմ առանց անդրադառնալու այդ օրագրութեան, սա կէտը միայն կուզեմ յայտնել, թէ՛ ես դրաւոր կերպով խնդրեցի որ իրենց կարծիքը ինձ հաղորդեն Հայաստանի նորածին վիճակի ապագայի մասին:

Ինձ պատասխան տւին՝ Ահարոնեան, Պապաջանեան եւ Խատիսեան, որոնց դիրքըր այսօր հրատարակելով, կը խոստանամ հետզհետէ ներկայացնել Օրագրութեանս կարեւոր այն կէտերը, որոնք ուղղակի վերաբերութիւն ունեցան պատգամաւորութեան Պոլիս անցուցած կարճատեւ ժամանակին հետ:

Բարիկ, 29 Մարտ, 1936.

ՏՈՒՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

I

Սիրելի բարեկամս,

Բժիշկ Թորգոմեան

Հայ աշխարհի մօտաւոր ու հեռաւոր բազմի մասին խօսքս կուղէք:

Անակնկալներով հարուստ մեր օրերում դժւար է վճռական խօսք

*) «Մեր մարդիկը» ըսելով՝ պատգամաւորութեան անդամները իմացունել կուզէ:

**) Ահարոնեան:

արտասանել ժողովուրդների ասպազայի եւ մանաւանդ՝ հայ Աղդէի ճակատագրի մասին, սակայն ինձ թւում է, որ անգամ դադափարների ու հակամարտ շահերի այս համատարած բաղխումներից բարձր կան դերիչխող պատմական օրէնքներ, երկաթէ տրամաբանութիւն, որ կարող է կռան ծառայել քանի մը ընդհանուր տեսութիւնների համար Զեղ հետաքրքրող հարցի տեսակէտից:

Սովորաբար ընդունւած էր մինչեւ այժմ XIX -րդ դարը նկատել ազգայնական դադափարների, ժխտումների յախուռն շրջան. սակայն չնայելով անցեալ դարի վերջից եւ մեր դարի սկզբից ծայր տւած ընկերական վարդապետութիւնների ահալին ծաւալումին, այսօր վստահաբար կարելի է ասել, որ յատկապէս մեր դարն է, այո՛ XX -րդ դարը, երբ ազգայնական շարժումները հասնելու են իրենց դարգացման ծայրագոյն աստիճանին հրամայողաբար լուծումն պահանջելով աշխարհի բաղդի վարիչներին:

Ընկերական վարդապետութեան ամենամեծ սխալն եղաւ իր ծաւալական չարաչար խանդի մէջ լքումի մատնել ազգային հարցը, որ եւ ինչեւ լինի աշխարհի ամենայամառ, ամենաբարձրակոչ, աղադակող հարցերից մէկն է եւ չպիտի քաշւի հրապարակից մինչեւ արմատապէս լուծւի:

Կրկնում եմ, XX դարին էր վիճակւած լուծել այդ ցաւոտ հարցը, որ դերազանցապէս մարդկութեան հարց է:

Ասացի քիչ վերը «աշխարհի բաղդի վարիչներ», — այժմ այդ «վարիչները» ո՛չ այլ ոք պիտի լինեն, բայց եթէ ազգերը իրենք. եւ այստեղ է հրաշալի հանգոյցն ու լուծումը ազգային հարցի: Եւ տարօրինակ հակադրութեամբ, մի աննման պարագայով այս արդիւնքը պարտական ենք մասամբ նաեւ միջազգայնութեան ընկերական վարդապետութեան քարոզած միջազգայնութեան, որ միանգամայն իր չստանձնած, չը հետապնդած արդիւնքի տարաւ համայն մարդկութիւնը:

Առաջիկայ կոնգրէն լինելու է Ազգերի Արիոպագ, որ պիտի կարողանայ դերադոյն հատուցումն տալ, տառապող ցեղերին: Հայ ցեղը՝ որ ազգերի Արիոպագին պիտի ներկայանայ վաղը իր արդարագոյն դատի արիւնադանդ չքեղութեամբ, անկասկած այսօր իր փրկութեան նախօրեայի առջեւ է կանգնած, եւ ծագող արեւի ցոլքերի առջեւ տակաւին աչքերը խնտղած, բայց դարթնում է յուսալի ու հպարտ:

Հաւատում եմ խորապէս, որ մեր ժողովրդի վերջնական փրկութեան ժամն է հնչել, բայց եւ դրա համար մեր ցեղական կուռ իմաստութեան բարձրագոյն աստիճանը պիտի կիրարկենք, դարերի դուր-

ծը կերտելու համար, մեր ընդհանուր լոգունգը պիտի լինի այսօր հայ նւիրական հողի եւ թէ մանաւանդ հայ ցեղի 'ի մի համախմբումը:

Հայի «պոչաւոր» կոչումը (Ռուսահայ, Թիւրք-ա-հայ, Պարսկ-ա-հայ, ամերիկ-ահայ) պէտք է կտակել մեր անցեալ, մեր աղէտաւոր պատմութեան եւ ճակտին կնքել հպարտ, անաղարտ, չքեղ անունը՝ «ՀԱՅ» եւ «ՀԱՅԱՍՏԱՆ», ամենէն աւելի անարգեաժ, տրորեաժ, արհւնդեաժ Հայրենիքը եւ այս իսկ պատճառով հայրենիքներից ամենանւիրականը:

Այս ստեղծագործական դադափարը հետապնդելու ենք, ո'չ միայն մեր իրական փրկութեան արդարութեան յաղթանակի համար, այլ նաեւ նրա համար, որպէս զի յաւիտենապէս կարողանանք հաշտ ու խաղաղ ապրել մեր շուրջ եղող մեր բոլոր հարեաւանների հետ, քաղաքակրթութեան իրաւունքի արդարութեան մեծ ու միահամուռ աշխատանքի համար ամենքի հետ:

Անհնարին է մեր փրկութիւնը առանց Հայ Հայրենիքի-կովկասեան ու Թիւրքիոյ Հայաստանի - լիակատար ազատագրումի, անհնարին է այդ ազատագրումը Հայ ցեղի ցրեաժ բեկորների, բոլոր բեկորների՝ 'ի մի համախմբումի:

Անհնարին է խաղաղութիւնն ու վերջնական հաշտութիւնը մեր հարեաւանների, մեր այսօրայ իշխող ցեղերի հետ, առանց Հայ ցեղի լիակատար համախմբումի, առանց «Հայ Հայրենիքի, լիակատար ազատագրումի:

Հին Ռուսաստանը դաժանօրէն խորթ մայր եղաւ մեզ, իսկ նոր Ռուսաստանն՝ աւելի վատթար: Հին Թիւրքիան մեր արինը քամեց, նոր Թիւրքիան աւելի վատթար. միայն Նոր-Հայաստանը աղատագրեաժ եւ վերածնեաժ ու համախմբեաժ Հայ ցեղն է որ պիտի բարձրանայ այսօր մեր հայրենի աւերակների միջից, որպէս արդարութեան, իրաւունքի, քաղաքակրթութեան զերազոյն յաղթանակ:

20 Հոկտ. 1918 Կ. Պոլիս.

Ա. Ահարոնեան

II

Յարգոյ Տոբթ. Թորգոմեան,

Պետական գործիչները սիրում են ասել, «Տէ՛ք մեզ լաւ Ֆինանսներ, եւ մենք ձեզ կը տանք լաւ կառավարութիւն: Այդ տեսակէտից հայ ժողովրդի վերաբերեալ պէտք է ասել, - Ստեղծեցէ՛ք առողջ ազգամիջեան եւ միջազգային քաղաքականութիւն եւ դուք կունենաք ուժեղ եւ հարուստ ժողովուրդ եւ պետութիւն:

Միֆայէլ Պապաջանեան

III

Յարգելի Բժշկապետ,

Հայ ժողովրդի որոնումների և տանջանքների երկար պատմութիւնը պարզ ցոյց է տւել, որ ամենամեծ դժբաղդ, որը կարող է ապահովել նրա արժանաւոր ապագան, դա իր՝ Հայ ժողովրդի կենսունակութեան ոյժն է: Նա ինքը պէտք է կռի և կռի իր բաղդը: Նրան համարեա չէին ժպտում և չէին օգնում նոյնիսկ բարեկամ համարող երկիրները: Եւ չնայած ուժասպառ Հայ ժողովրդի թափած արեան հեղեղներին, ներկայ մեծ պատմական օրերում նա՝ Հայ ժողովուրդը պէտք է ամենից շատ յենւի իր ոյժերի և իր ստեղծագործական հանճարի վրա: Օտարի օգնութիւնը կարող է միայն լրացնել մեր սեփական ջանքերը:

31 Հոկտ. 1918, Կ. Պոլիս

Մնացե՛ք բարեա՛ւ,

Ազ. Խատիսեան

Յ. Գ. Ունիմ դեռ Յակոբ Բոչարեանէ և ուրիշներէ նամակ-պատասխաններ, որոնք յաջորդաբար պիտի երեւին:

ՏՈՒԹ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

